

ma bez obzira kojoj vjeri, naciji i svjetonazoru pripadali.

Knjiga je pisana kvalitetno, jasno i razumljivo, kako ljudima iz akademske zajednice tako i onima koji se tek upoznaju s područjem kraja života.

Do sada postoji tek poneki naslov na hrvatskom jeziku koji daje praktičan pogled na pitanja vezana uz kraj života, no ovakav opsežan pristup rijetkost je čak i u svjetskoj literaturi iz ovog područja.

Ana Borovečki

Stjepan KUŠAR

Bernhard Welte. Filozofija religije

– Matica Hrvatska, Zagreb, 2016.,
258 str.

Glavno djelo Bernharda Weltea *Filozofija religije* plod je predavanja o filozofiji religije koja su redovito održavana od 1962. do 1973. godine u Freiburgu. Filozofija religije grana je filozofije koja se bavi filozofskim proučavanjem religije, uključujući probleme postojanja i naravi Boga, religioznog jezika, čuda, molitve, postojanja zla, odnosa među različitim religijama, odnosa između religije i ostalih vrijednosnih sustava kao što su etika, znanost itd. Ono što je do 1949. nazivao filozofijom religije, od te godine naziva fenomenologijom religije (11.). Sama je knjiga podijeljena na tri glavna poglavlja, koja se dijele na više tematskih cjelina. Ovom djelu koje sadrži tekst petoga izdanja Welteove *Filozofije religije* pridodano je i predava-

nje pod nazivom *Kantova kritika doka za postojanje Boga – njezin smisao i značenje*, koje je održano 1963. godine u Beču pred Filozofskim društvom. Fenomenologija jest, Welteovim riječima, iznašanje u pojavak svega onoga s čime se susrećemo (11.). Unutar svoje fenomenologije Welte obuhvaća sve ono bitno za samu religiju, a ona, pak, obuhvaća kako teoriju i praksu, tako i um i djelovanje. Glavni smisao ovoga djela jest dovesti čitatelja pred kršćanskog, osobnog Boga, Boga Abrahama, Izaka i Jakova, što Welte postiže svojim izuzetno dobrim filozofskim tumačenjem svih koraka koji vode ka shvaćanju punine onoga što nam je htio prenijeti. Čovjekov odgovor na razumijevanje osobnoga Boga biva dijaloški: kroz vjeru, molitvu i kult. U prvome poglavlju svoje *Filozofije religije* Welte raspravlja o uvodnim pitanjima koja se tiču same filozofije religije, a to su: Što je filozofija i koji je smisao filozofije religije? Što je religija kao takva? Welte ovdje počinje od nekih pretpitanja, a potom razjašnjava njihovu problematiku te tako ulazi u sve detaljniju analizu svakog pitanja pojedinačno. Na pitanje što je filozofija, Welte kaže sljedeće: kako je to uvijek jedna samonikla misao, čovjeku pripadna, o svemu onome što jest, a razlikuje se od onoga što nazivamo prividom (21.). Filozofijsko mišljenje otkriva i na svjetlo dana stavlja pravi bitak, koji mu dolazi ususret u pojavama svijeta, te potom nastoji na nj upozoriti tako da ga shvaća u pojmu i sklanja u riječ. Ono se, dakle, ne može dovršiti (27.). Filozofija religije, prema Welteu, ne stvara religi-

ju i ne izmišlja ju, nego je pretpostavlja kao ono što postoji u svijetu. Samo ju je potrebno oslušivati te pustiti da sama o sebi progovara. Nadalje, pitajući se o tome što je religija, Welte zaključuje kako je ona povezanost s Bogom ili onim što nazivamo božansko. Misli se na prirodne i objavljene religije, iako Welte upozorava kako se njegova filozofija religije vodi kršćanstvom, on sam biva vjernik, te pronosi u svom djelu jednu življenu i misleću vjeru. U današnje novovjekovno vrijeme i filozofske misli bivaju podijeljene u dvije glavne grupacije. S jedne je strane filozofija znanosti, kakvu su zastupali Wittgenstein, Popper i Hans Albert, a s druge su strane glavni predstavnici frankfurtske škole, T. Adorno, M. Horkheimer i Habermas. Welte drži kako su upravo oni utjecali i oblikovali znanstvenu svijest zapadnoga svijeta. No, problem svih ovih stajališta jest, prema Welteu, to što ona često puta gledaju samo u jednom smjeru, ne priznaju postojanje neke druge dimenzije te onda tu dolazi filozofija religija kao ona koja pomaže osvijetliti i pronaći onaj pravi put među svim ovim navedenima. Welte zaključuje ovo prvo poglavlje mišlju kako upravo filozofija religije treba uzeti u obzir sva ta mišljenja, no ipak treba poći sebi vlastitim putem koji proizlazi iz vlastite joj slobode.

U drugom poglavlju Welte opširno piše o Bogu kao principu religije, jer samo u religiji čovjek shvaća samoga sebe kao onoga koji je Bogom određen i koji se prema Bogu odnosi. Putevi koji vode k Bogu nisu oni koje Kant donosi, ili kako je Heidegger rekao, Bog koji

bi bio dokazan takvim dokazima ne bi bio više božanski Bog. Stoga nam valja promisliti o trima temeljnim činjenicama kada razmišljamo o Bogu: prva je opstanak, jer realno opstojimo, tu smo; zatim neopstojanje ili ništa, koje Welte tumači pozivajući se na Heideggera, koji je već prije detaljno analizirao činjenicu kako nismo oduvijek bili tu te zasigurno nećemo zauvijek ni biti, doći će vrijeme kada više nećemo opstojati kao bića kakva jesmo; te, završno, pitanje o smislu i postulat smisla, kao treća važna stvarnost kada je riječ o Bogu kao onome tko realno postoji i jest. Na ovome mjestu Welte se poziva na M. Blondela i njegovo pitanje o smislu te zaključuje kako življeni pogled na smisao u cjelini i opravdani postulat smisla žive u korijenu ljudskoga opstojanja, a to nam sve omogućuje sloboda, koja nam se daje otvoriti, ali bez postojanja ikakve prisile. Kada se govori o ateizmu, Welte ga razlikuje trojako. Prvi vid ateizma koji spominje negativni je ateizam, a nastaje tako da se ljudsko biće intenzivno usredotoči na prisutno bivstvjuće, te sve drugo gubi smisao unutar njegove unutarsvjetske smještenosti. U ovome obliku ateizma ne kaže se kako Bog ne postoji, već se o tome ne donosi nikakva tvrdnja. Možemo čak reći i kako ju se izbjegava. Pitanje Boga tu jednostavno ne dolazi do izražaja, nego već unaprijed biva odbačeno kao mogućnost. Ovamo pripada ateizam određenih oblika pozitivizma i neopozitivizma te kritički realizam. U vezi s tim nerijetko se pojavljuje još jedna vrsta ateizma, koju Welte naziva kritičkim ateizmom. Ovdje se ne

niječe misao o Bogu, ali on ovdje biva tek opće poznata stvarnost i realno moguća utvrđljiva činjenica. Opasnost se krije u tome što postoji mogućnost da Bog postane privid, koji bi se onda mogao odrediti nekom definicijom i biti poznat unutar okvira te iste. Iz ovoga je očito kako je tek treća vrsta ateizma, koju Welte naziva pozitivnim ateizmom, najčišći, jer je najmanje skrivajući oblik ateizma. On razotkriva skriveni korijen svih drugih ateizama. Što smo unutar drugih oblika ateizma vidjeli kao skriveno, ovdje se pokazuje i razaznaje kao neskriveno (151.-154.).

Treće poglavlje Welteove filozofije religije nosi sljedeći naslov: *Čovjek kao izvršitelj religije (Der Mensch als Vollbringer der Religion)*. U religijskoj filozofiji prvotno se govori o Bogu jer svaka prava religija biva određena od Boga. No, uz govor o Bogu, ide i govor o čovjeku unutar pojedine religije. Treba reći i kako Welte uvijek polazi od kršćanske religije, kojoj je sam pripadao. Ovdje na vidjelo izlazi cjeloviti odnos Boga prema čovjeku, koji se ogleda u svoj izravnosti i potpunosti. Jer religija je, kako to Welte kaže, upravo cijeli taj kontekst u kojemu je čovjek u vezi s Bogom te Bog doziva čovjeka i određuje njegovo ponašanje, dajući mu slobodu (157.). Stoga, kada se govori o religiji i Bogu, nužno moramo sagledati i čovjekovo religiozno ponašanje. Samo ondje gdje Bog kao takav određuje ljudsko ponašanje, možemo govoriti o religiji u punom smislu te riječi, jer su Bog i čovjek neodvojivi. I sam nam Welte kaže kako je misao o Bogu temelj za religiju (220.).

U spomenutom poglavlju prvotno se razlažu religijska stajališta koja čovjek gaje spram Boga, među kojima se poseban naglasak stavlja na vjeru i molitvu. Svi ovi problemi koje Welte donosi, tj. iznosi na vidjelo, ne tiču se samo teologije, već bivaju usko povezani s područjem filozofije: odnos između vjere i znanja, vjere i osobne slobode, vjere u Boga i u sva Njegova djela, vjere u Boga i postojanje zla te vjere u Boga i postojanja čuda. Posebno je zanimljiv Welteov suvremen način i prikaz razmišljanja o čudu koje je, prema njemu, bitni sastavni element vjerovanja u Božju opstojnost, jer se upravo kroz čudo Bog potvrđuje kao samoinicijativno biće, kao trajni darovatelj i slobodni stvaratelj svijeta, koji pak nije povezan ni sa kakvim zakonima te im, u tome smislu, ne podliježe. Kada to ne bi bilo tako, mogli bismo reći kako bi Bog bio tek plod nekog ljudskog umišljaja. No, Welte napominje i kako autentični vjernik mora stalno bdjeti da vjeru u Božja čuda ne bi izopao u ljudsku lakovjernost prema magiji i sklonosti ka istoj (157.).

Vrhunski oblik molitve, osobnog čovjekova razgovora s Bogom, jest onaj koji se odvija u tišini (*das Gebet des Schweigens*). No, ta molitva, kako to Welte ističe, nadilazi mogućnosti velikog broja ljudi danas koji su uvijek, pa i u molitvi, sve skloniji tek pukom nabranjanju i pretjeranom zajedništvu s drugim ljudima, a zanemaruju taj vid molitve u tišini koja predstavlja ispravan način pristupa Bogu. Welte, nadalje, donosi i dijelove o molitvi kao govoru (*das Gebet als Sprac-*

he), o molitvi kao bogoštovlju u okviru zajednice (*das Gebet als Kult – der Kult als realsymbolische Handlung*) (220.).

Posljednji paragraf Welte posvećuje tome kako čovjek zapravo doživljava religiju. Čovjekov život, naime, često puta biva izložen opasnosti da se udalji od onoga bitnoga ili čak da se potpuno izgubi smisao vjere i molitve. Welte to lijepo opisuje pa kaže: Nebitno pritom ugrožava ono bitno, vanjština nutrinu, privid zbilju. To se najčešće očituje u umnažanju novih religijskih riječi i molitava. Jedini izlaz u ovome slučaju Welte vidi u utjecanju spasonosnoj Božjoj pomoći, koja pruža opraštanje grijeha i ponovni susret čovjeka i Boga licem u lice. Čovjek se vraća u okrilje Božje ljubavi i na ispravan put, polažući svoje nade u Boga kojega ograničeno spoznajom ne može do kraja shvatiti i razumjeti, ali mu zato pomažu molitva i ufanje te vjera kao takva (233.).

Welte završava ovaj dio svojega razmišljanja s mišlju kako je religijska stvarnost zapravo slična kraju bez kraja (*Das Ende ohne Ende*), zbilji koja je neiscrpiva zato što je čovjek, kao njezin nosilac, nedokučiva tajna. Ta neiscrpnost počiva na tome što proizlazi od Boga kao temelja svega nastajanja. Religija je stoga, prema Welteu, neuništiva; uvijek se iznova može vratiti, pa čak i onda kada se čini da je potpuno nestala; uvijek postoji ta iskra koja nikada ne gasne i uvijek se iznova vraća i rasplamsa unutar pojedinca, zajednica, ljudi općenito. Upravo zato što je od Boga, njezin se kraj može nazrijeti tek

u vječnosti, kojoj se ovaj propadljivi svijet ne može suprotstaviti i prevladati ju. Posljednje na što nailazimo u petom izdanju Welteove *Filozofije religije* jesu predavanja o Kantovoj kritici dokaza za Božju opstojnost, njihovom značenju i smislu, a koja su održana pred Filozofskim društvom 1963. godine u Beču. U sklopu *Kritike čistoga uma* Kant provodi kritiku tradicionalnih dokaza Boga. Ta je kritika svojim utjecajem naveliko izmijenila odnos europskoga duha prema vječnome, prema Bogu. Welte ističe kako je upravo ono što Kant donosi u okviru svoje *Kritike čistoga uma* od velike važnosti za pitanje o spoznaji Boga u današnjem vremenu. Bog je, prema Kantu, ideja razuma. On uviđa kako je čovjek čisto razumsko biće, koji već unaprijed ima određenu ideju u umu, a za čijim ispunjenjem on traga i za koje se pita. Bog je zato ovdje ideal, regulativ svakoga razuma, ali on nikada ne može postati njezin predmet niti se razum može objektivno uvjeriti u Njegovo bivanje. Ovaj kritički kraj, kako ga naziva Welte, a koji nam Kant daje na kraju svoga velikoga djela, daje samo naslutiti u kojim će razmjerima postati od iznimne važnosti za cjelokupnu povijest filozofije. Ova kritika, prema Welteu, plod je neizmjerne i u svojoj unutarnjoj logici fascinantne misli. I zaključno, možemo reći kako je ovaj prijevod Welteove *Filozofije religije*, autora Kušara, od osobite važnosti, kao prvo i najvažnije djelo prevedeno na hrvatski jezik koje pripada ovom velikom njemačkom filozofu religije.

Suzana Maslač